

НАРОДНИЯТ СВЕТЕЦ ГАВРИИЛ ЛЕСНОВСКИ – ЕЗДАЧ НА МЕЧКА

д-р Тодор Моллов

Великотърновски университет „Св.св. Кирил и Методий“

Според една фолклорна легенда, някога българският народен светец Гавриил Лесновски обюздал с два смока една мечка и, като я възседнал, отишъл в Злетово, с което удивил всички ¹. Макар да липсва в писмените и изобразителни паметници, свързани със светеца, този епизод се вписва в контекста на култа, доколкото е познат и на други фолклорни жития. В по-ранна работа беше предложена тезата, че мотивите „Впрягане на мечка в рало/кола на мястото на (изядения от нея) вол” и „Езда на мечка” са митопоетичен отглас от новогодишен митологичен комплекс, ориентиран по хода на съзв. Орион (Орач с рало, Ралица) като сезонен полунощен „наместник” на Небесния „пъп на света” ². Присъствието на посочените мотиви във фолклорните легенди за св. Андрей Първозвани и св. Наум Охридски фиксира това начало на 30 ноем. (Андреевден) ³, което се потвържда от анализа на „слънчевия” календар от слав. Енох ⁴ – в него първият месец започва на 30 ноем. Според нас, тази календарна интерполация в слав. Енох е дело на Поп Иеремия Български, който след 971-972 г. направил опит за преосмисляне на календарните основи на българския Космос ⁵. Фиксирането на първия месец в точката на полунощния зенит на съзв. Орион дава основание за космогонична перспектива при „разчитането” на известния епизод за Бога като Пръв Орач от неговата „Повест за кръстното дърво”.

И така, според календара в слав. Енох, първият слънчев месец започва на 30 ноем. (Андреевден) и като продължава 42 дни (които се разделят в два периода по 21 дни и обграждат средищния „нулев” ден на зимното слънцестоене – 21 дек.), завършва на 11 ян. Сравнително скоро след създаването ѝ обаче тази календарна схема претърпяла една важна корекция – вместо астрономическото зимно слънцестоене, за средищен ден бил избран 25 дек. (Рождество Христово), което от своя страна изместило началото на първия месец към 4 дек., а неговия край към 15 ян.

От една страна, изборът на Рождество Христово за „нулев” (средищен) ден на първия месец сякаш подсказва обезсмислянето на реалните астрономически наблюдения на полунощния зенит на съзв. Орион, т.е. календарът се е превърнал в самодостатъчен „инструмент” на културата. От друга, изместването на неговото начало към 4 дек. съвпада многозначително с не по-малко важната астрономическа ситуация на акроничния пляеден залез, който през XI в. се падал в периода 4-6 дек. Според нас, посочената промяна е била особено наложителна през втората половина на XI в., доколкото тогава се очертава вторият етап в българската сотирологична концепция, изразявана чрез историко-апокалиптичните съчинения на „българския” пророк Исаия (около 6600 г. от Сътв. = 1092 г. от Рожд.) ⁶ – тъкмо от тях става ясна голямата роля на пляедния хронотоп в обновената космологична парадигма на българската картина за свят. С други думи, дори и след тази корекция реалните астрономически наблюдения са били все така нужни, макар и до голяма степен да следвали традицията на един добре известен пляеден ритъм.

Значимостта на 4 дек. (вмчца Варвара) като начало на новия календарен цикъл личи от вярванията, че оттогава „денят се дигал колкото иглен връх” (Велес) или че нараства колкото може „пиле да мръдне в яйце” (в Тракия, Родопите и Сакар светицата е покровителка на кокошките); в Перушица и околните села на СЗ Родопи раздават пресни питки с мед за здраве, а в Странджа светицата се смята за покровител на болестта „шарка”; в Западните краища го наричат „женска Коледа”; името на светицата носи и старинното с. Варвара край Милеви скали в Чепинско; за календарното триединство на Варвара (4 дек.), Сава (5 дек.) и Никола (6 дек.) има известен фолклорен

израз (Варвара вари, Сава пече, Никола яде)⁷. Особено важно за нас е подкрепеното с фолклорен материал наблюдение за връзката на Варвара и Никола с хода на Плеядите⁸, както и значимостта им като начало на коледния обреден комплекс.

Вече отбелязахме, че след корекцията на календара, 15 ян. фиксира края на първия „слънчев“ месец, и това е особено важно с оглед на тезата ни за миторитуална обосновка при избора на дни за честване на първите български народни светци от периода на византийското робство – на 15 ян. се честват Гавриил Лесновски и Прохор Пшински⁹. Тезата за промяна на календарните основи на слав. Енох в посока към съгласуване с хода на Плеядите задава още един отговор на въпроса за значимостта на 15 ян., доколкото според народната вяра, това съзвездие залязва след залеза на Слънцето на Гергьовден (23 апр.), което означава, че три месеца по-рано (на 23 ян.) в същата ситуация то ще се вижда в средата на свечереното небе (зенит). Може да се предположи, че разликата от една седмица между 15 и 23 ян. е била значима в случай, че се спазва практиката шаманското възнесение (по временната ос към календарния наместник на Голямата Мечка) да се съгласува и с определена лунна фаза¹⁰. Посоченият календарен отрязък е наситен с важни обредни действия на 16 ян. (Петрови вериги (въже), 17 ян. (Андоновден), 18 ян. (Атанасовден) и 20 ян. (св. Евтимий – Тимян, Тимньо), сред които трябва да отбележим жертвоприношението на черна кокошка (срвн. обозначението на Плеядите като Квачка) и подаването за здраве (срещу шарка)¹¹, а връзката му със шаманската тема личи и от анализа на известния песенен мотив „Оброк на гемиджия“, където имената на главния персонаж (Андрей, Андон и Тимян) фиксират събитието към съответния календарен празник¹².

Изложеното дотук прави ясно прикрепването към фолклорното житие на св. Гавриил Лесновски единствено на мотива „Яздене на мечка, обюздана с два смока“, но не и на мотива „Впрягане на мечка в рало“, който присъства заедно с първия в легендите за Наум като памет за по-ранната ориентация на календарното начало към съзв. Орион (Орач с Рало, Ралица). В крайна сметка обвързването на тези епизоди с легендарните жития на народни светци, разположени в Началото и Края на първия „слънчев“ месец, иде да ни подсказва едно завършено още в X-XI в. митопоетично овладяване на календарните ситуации.

От друга страна, ясната миторитуална семантика на „ездата“ като отражение на спомен за шамански тип възнесение по световната ос към някои от полунощните наместници на Полярната звезда (и Голямата Мечка) може да ни насочи към решение и на въпроса за избора на името Гавриил за нашия светец. Очевидни са патроналните му отношения с Архангел Гавриил, но доколкото той се схваща като неотделим от Архангел Михаил (за фолклорното мислене двамата водачи на небесното ангелско войнство представят двойка от близначен тип), мотивът „Езда на мечка“, свързан с Михаил, с лекота може да се прехвърли и върху „земния алоперсонаж“ на Гавриил – известно е, че през X-XI в. съзв. Плеяди е в полунощен зенит на 8 ноем. (Архангеловден). Тъкмо осъзнаваната връзка между архангелската двойка Михаил & Гавриил е позволила те да бъдат избрани за патрон на църквата в манастира на Гавриил Лесновски още през XI в. (техните взаимоотношения са кодирани и в един пасаж от Народното житие на светеца, в който той помага в труден момент на квазиисторическия „Михаил Велики, княз български“).

Наличието на значимо шаманско култово средище от езическата епоха в района на Лесновския манастир, което е било „преоткрито“ в процеса на изграждане на етничната сотириологична идея в периода на византийското робство, се потвърждава от още няколко факта. В епизод от Народното житие се споменава за преупотребата на коритообразен жертвеник от Гавриил Лесновски (с лековита вода от издълбан камък той спасил от мор козите на пастир), който вероятно се е намирал в споменатата през

XIV в. местн. Коритница (на 1/2 час от Лесново). В близките околности на манастира са местн. Болван (край с. Райчане) и с. Зелени град, а пространството наоколо е изключително сакрализирано – Ефрем Каранов през 1891 г. описва там около 20 скита (малки черквици, параклиси и постници), сред които е св. Варвара в местн. Орашец¹³. Към това трябва да прибавим и една средновековна „слава” на южнославянски светци, в която вместо липсващото име на Гавриил Лесновски стои „Исаия Велегласни”, своеобразна трансформация на името на българския „Пророк Исаия” от края на XI в., автор на част от известните историко-апокалиптични сказания¹⁴.

БЕЛЕЖКИ

1. **Симић, Ст.** Лесновски манастир св. отца Гаврила, задужбина српскога деспота Јована Оливера. Београд, 1912, 74.
2. **Моллов, Т.** Миторитуалният произход на една легенда за св. Наум Охридски. В: Годишник на Асоциация „Онгъл”, год. I, т. 1: Светци и фолклор. С., 2000, 75-78. Доколкото във всяка новогодишна митология се актуализира митът за Сътворението, най-ясната визуална проекция на архетипната идея за абсолютното Първо Начало (на Времето и Пространството) е полунощната Небесната ос – константната (винаги неподвижна) Полярна звезда с Голямата Мечка (Колата).
3. Пренасянето на посочения мотив към народните легенди за св. Наум Охридски подсказва, че името му се свързвало тясно с това на неговия патрон прор. Наум, който се чества на 1 дек. (тази идентификация е била осъзнавана още приживе от охридския светец, което му позволило да напише своя известен Канон на св.ап. Андрей Първозвани).
4. От момента на оповестяването му, календарът на слав. Енох създава много проблеми на своите изследователи, доколкото има непозната от други подобни паметници числова архитектура – в него Слънцето преминава през 6 врати, а месеците са по 42 и 35 дни. Според нас, този календар е дело на български книжовник (преводач и/или интерполатор), който трансформирал по-ранния пасаж с оглед на космологичната нагласа на своето общество, което приема водещата роля на сакрализирания „нощен” (звезден) календарен ритъм и спрямо него съгласува ритмиката на „дневния” (слънчев) календар.
5. **Моллов, Т.** Мит – епос – история: Старобългарските историко-апокалиптични сказания (992 – 1092 – 1492). В. Търново, 1997, 108-109.
6. **Пак там.**
7. **Маринов, Д.** Избрани произведения. Т. 1. Народна вяра и религиозни народни обичаи. С., 1981, 704;
8. **Попов, Р.** Светци близници в българския народен календар. С., 1991, 34-35, 37-39.
9. **Калоянов, А.** Старобългарското езичество: Мит, религия и фолклор в картината за свят у българите. ВТ, 2000, 195.
10. Отсъствието на този мотив при Прохор Пшински, честван също на 15 ян., може да е свидетелство за прикрепването му към безспорно по-известния до XIII в. лесновски светец. Според източниците, св. Прохор се чествал и на още няколко дати – 14 септ., Кръстовден; 14 окт., Петковден; 19 окт., Пренасяне мощите на Иван Рилски в Търновград.
11. Срвн. важните наблюдения на А. Калоянов за задължителна корекция според лунните фази (от новолуние към пълнолуние), търсена с оглед „срещата” на Младата Луна с Плеядите. **Калоянов, А.** Цит. съч., 208.
12. Повече у **Попов, Р.** Цит. съч., 58-79.
13. **Моллов, Т.** Мит – епос – история ..., 176-177.
14. **СбНУ**, т. IV, 1891, 301-302.
15. **Моллов, Т.** Мит – епос – история ..., 151.